

VJEŠTICE U SUVREMENIM NARATIVIMA NA PODRUČJU BOSNE I HERCEGOVINE

Mirna Brkić

Sveučilište u Mostaru, Bosna i Hercegovina

Keywords: witches, historical and theoretical backgrounds, modern narratives of Croats in Bosnia and Herzegovina.

Summary: Stories on witches and witchcraft can be traced back to the earliest historical records. In this paper, we will try to answer questions such as, who witches are/were, what are the historical, sociological or psychological reflections on witches and witchcraft, and how have witches been represented in Croatian storytelling, with special emphasis on modern narratives on the territory of Bosnia and Herzegovina. Field research and records of modern narratives among Croats in Bosnia and Herzegovina have proved that storytelling about witches is still very much alive. Such stories mostly tell of old, ugly women who can turn into various creatures (often flies or cats) and wreak havoc onto villages. Numerous and various modern narratives on witches have proven that the mythological-demonic theme is a recurrent theme; neither modern ways of life nor the effects of Christianity could have them suppressed from people's consciousness.

Ključne riječi: vještice, povijesna i teorijska pozadina, vještice u suvremenim narativima Hrvata u BiH

Sažetak: Od najranijih dana zapisane povijesti postoje svjedočenja o vješticama i vještičjim kultovima. Pitanjima tko su vještice, kakva su stajališta o njima iz gledišta povijesti, sociologije, psihologije, a kako su prikazane vještice u hrvatskim usmenoknjiževnim predajama, s posebnim osvrtom na suvremene narative Hrvata na području Bosne i Hercegovine, bavimo se u radu. Terensko istraživanje i zapisivanje suvremenih narativa među Hrvatima u BiH pokazalo je da su još česta kazivanja o vješticama. Uglavnom govore o ružnim, starim ženama koje su mogle poprimiti različita obličja (najčešće muhe i mačke) i koje bi činile štetu po selu. Brojnost i raznovrsnost suvremenih narativa o vješticama svjedoči o tome da je mitsko-demonološko vječna tema i da ga ni suvremeni oblici života niti dominirajuće kršćanstvo nisu uspjeli potisnuti iz svijesti i kazivanja puka.

Među predajama koje kazuju Hrvati na području Bosne i Hercegovine još su česti narativi o vješticama. Uglavnom govore o ružnim, starim

ženama koje su mogle poprimati različita obličja (najčešće muhe i mačke) i koje bi činile štetu po selu. Naročito bi od njihovih zlih čini i *urokljiva pogleda* stradavala djeca. No, je li sve s vješticama baš tako transparentno? Tko su zapravo vještice, odakle vuku porijeklo te kakva su stajališta o vješticama iz gledišta povijesti, sociologije, psihologije, a kakvi su prikazi vještica u usmenoknjiževnim predajama Hrvata, s posebnim osvrtom na suvremene narative Hrvata na području Bosne i Hercegovine, pokušat ćemo odgovoriti u nastavku teksta.

Od najranijih dana zapisane povijesti postoje svjedočenja o vješticama i vještičjim kultovima. U povijesti Starog istoka, vještiji su kultovi bili vezani uz božice Innanu (Sumer) ili Ištar (Fenikija). U grčkoj je mitologiji taj dio ljudske potrebe za natprirodnim bio vezan uz kultove Afrodite, božice ljubavi i plodnosti, i Artemide, božice lova i mjeseca. U rimskoj su mitologiji obje ove božice gotovo u cijelosti prenesene iz grčke mitologije, zajedno sa svojim atributima: Afrodita je postala Venus (Venera), a Artemida Diana (Dijana). Upravo će se Dijana pod tim imenom u simbiozi s keltskim elementima provlačiti sve do danas, u wiccanskim i ostalim vještičjim kultovima (Vukelić 2009:4). Rimljani su poznavali nekoliko različitih vrsta magije i osoba koje su se njome bavile. Prvi od njih bili su poznati kao auguri, a bavili su se auspikacijom, tumačenjem znakova (auspicija) dobivenih proučavanjem načina leta, broja i glasanja ptica. Potom slijede haruspici, koji su se bavili promatranjem utrobe žrtvovanih životinja i izvlačili iz nje zaključke o božanskim znakovima (Bayer 1982:23-25). U Rimu se, osim toga, često čaralo pomoću basmi, čarobnih riječi, znakova ili izreka upućenih bogovima ili višim bićima. Sve do kršćanstva rimski je zakon dopuštao čaranje za dobrobit ljudi, a sve protiv toga je osuđivao (Bayer 1982:27). U vrijeme cara Hadrijana usustavila se pravna terminologija za zlo čarobnjaštvo. Tako je takav čarobnjak prozvan *magus*, a svako štetno čarobnjaštvo *magia*. Narod ih je jednostavno zvao zločincima ili zločiniteljima (*malefici*), iz čega će se u kršćanskom vijeku razviti latinski izraz za vještice i vješce. Osim nazivom *magia*, zlo se čarobnjaštvo stoga nazivalo i maleficijem (*maleficium*) (Bayer 1982:32-33).

Teško je reći kakva je situacija u slavenskih naroda budući da postoji mali broj pisanih tragova vezanih uz slavensku religijsku povijest. No, od onih bogova ili bića koja su potvrđena iz slavenskog panteona, osobine vještice može se reći posjeduje Baba Jaga (još zvana i Baba Roga ili Baba Zima), moćna čarobnica koja je živjela skrivena u šumi, u kući postavljenoj na kokošju nogu, a ograđenoj ljudskim kostima i lubanjama. Najčešće je u mitologiji prikazana kao ružna, slijepa ili poluslijepa starica.

Ono što je najviše izmijenilo percepciju ženskih i muških vješticih kultova u srednjovjekovnoj Europi, bila je pojava i širenje kršćanstva. Kršćanstvo u samome startu, na temeljima judaističkog monoteističkog pogleda na mitologiju, odbacuje i magiju i panteizam. Svi kultovi i religije koji su postojali u Europi dotad, polako već od 4. st. n.e. bivaju zatirani ili proganjani. Sve što dolazi iz prirode i starih običaja, počinje se promatrati sa skepsom i kao Vražje djelo, devijacija od Boga i kršćanskog poretka stvari. Većina starovjernih bogova biva demonizirana i oni prelaze na razinu paklenih sila koje stoje naspram monoteističkog kršćanstva. Oni bogovi i običaji koji su se duboko ukorijenili u svijesti naroda, "preobraćeni" su na kršćanstvo. Dobili su nova imena i uklopili se u kršćanskom kalendaru kao sveci i mučenici (Vukelić 2009:5-6). Kako je poznato, kult proroka Ilije nastavlja u svih pokrštenih Slavena kult poganskog boga gromovnika Peruna (Katičić 2008:124), a poganski bog Veles, Perunov oponent, poslije pokrštenja, držeći se žilavo u narodnoj predaji, obično se identificirao s nečistim duhom, nečastivim kojega bije Bog ili sveti Ilija (Katičić 2008:290) sukladno *interpretatio christiana* po kojoj su sva poganska božanstva izjednačavana s Vragom (Belaj 1998:55). Mladog boga Jarila, Perunova sina, pokršteni su Slaveni zamijenili svetim Jurjem (Katičić 2010:113).

Početakom 13. st., kada je papinska moć na vrhuncu, crkva počinje borbu protiv hereze. Inkvizicija je osnovana još 1231., a 1252. papa Inocent IV. odobrio je mučenje kao metodu iznude priznanja od optuženih nakon čega su slijedila pogubljenja. Osim heretičkih sekti na udaru su se našli i pojedinci optuženi za bavljenje magijom i čaranje. Do velike prekretnice u razvoju progona čarobnjaka u zapadnim europskim zemljama došlo je sredinom 15. st. kada su crkvena inkvizicija i svjetovni sudovi počeli masovno progoniti žene koje su smatrane vješticama. Od 15. do 18. stoljeća pogubljeno je na tisuće ljudi, uglavnom žena, pod optužbom da su vještice. Dugo prihvaćena kronologija prema kojoj je početak progona vještica vremenski i prostorno smješten u srednjovjekovnu Francusku, istraživanjima provedenim sedamdesetih godina prošlog stoljeća dvostruko je promijenjen te premješten u renesansnu sjevernu Italiju (Henningesen i Arkarloo 1993:2), a neka od posljednjih spaljivanja „vještica“ u Europi optuženih za klasični stereotipni teološki zločin izvršena su čak 1749. u Edingenu am Kaiserstuhl, 1775. u Kemptenu, u Glarusu i 1793. u Poznanu (Jedin 1978:509 u: Čiča 2002:9-10).

Književno djelo koje je pridonijelo sve masovnijem spaljivanju žena koje su optužene kao vještice bilo je djelo *Malleus maleficarum* (1487.). U

njemu su dvojica dominikanaca, Henrik (Heinrich) Kramer Institoris i Jakob Sprenger, teorijski sažela vjerovanja u vještice i izložila različite oblike torture. U samoj teološkoj osnovi, autori u *Malleusu* ne donose nešto novo. No, novitet koji će vrlo brzo uzeti maha jest da se maleficijima (zločinjenjima) uglavnom i pretežito bave žene (što se i vidi iz genitiva *maleficarum*, koji dolazi od *malefica*, što je ženski rod, a ne *maleficus*, kako bi glasilo muški rod u latinskom jeziku), što je izazvalo okretanje progonima većinom žena i izazvalo ogromnu mizoginiju (ženomrštvo) koje je uslijedilo (Vukelić 2009:10-12).

Inkvizicija u Hrvatskoj se u različitim samostanskim dokumentima spominje još od 13. st., a završava otprilike sredinom 18. st. Krajem 17. st. kada progoni vještica u većini europskih zemalja jenjavaju, šire se na Hrvatsku. Tada se u hrvatskim krajevima javlja mišljenje da su vještice udružene u sektu te da povremeno održavaju velike sastanke na koje lete namazane posebnom vješticijom mašču. Sastanci su se održavali noću, a kao mjesta sastanka navode se planine i raskrižja. Vjerovalo se da se na tim sastancima pojavljuje i sam Sotona s kojim na sabat spolno opće. U vrijeme masovnijeg progona vještica u Hrvatskoj carica Marija Terezija u pismu upućenom hrvatskom banu naređuje da nijedan sud u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji ne smije više pokretati procese protiv čarobnjaštva bez izričite carske dozvole. Premda dotična naredba ne ukida pravne osnove za same progone, nakon tog pisma iz 1758. ne nalazimo više parnice protiv vještica u Hrvatskoj. Tako Magdalena Logomer, zvana Herucina, postaje zadnja procesuirana „vještica“ u Hrvatskoj. Prema naredbi carice Marije Terezije dotična je dopremljena u Beč, gdje su dvorski liječnici i istražitelji zajedno s caricom ustanovili da nije vještica, da je mučena i bolesna od postupka i shvatili su kako se mnogim ženama događalo isto i da su mnoge završavale smrću, a bile su nedužne. Kako i relevantni podatci o suđenjima u Hrvatskoj kazuju, primarna meta suđenja i historije u procesima u Hrvatskoj u 17. i 18. stoljeću su žene. Vrlo su rijetko muškarci bivali optuženi, a statistika govori da su vješticama najčešće bile optuživane ili starije žene ili mlade i lijepe, a u svakom slučaju one koje su nekoga uvrijedile ili mu bile smetnja u bilo kojem obliku (preljub, zemlja, ljubomora).

Prvu i dugi niz godina jedinu studiju o progonu vještica u Hrvatskoj pročitao je 11. listopada 1890. na jednoj sjednici filologičko-historičkog razreda JAZU njezin član Ivan Krstitelj Tkalčić. Iduće godine ona će biti objavljena u Akademijinu *Radu* pod naslovom *Parnice prot vjašticam u Hrvatskoj* (Tkalčić 1891:83-116). Godine 1874. u Viencu su objavljena dva

članka Bogoslava Šuleka. Šulek opširno razmatra prirodno-znanstvene aspekte pokusa s vodom pri utvrđivanju je li neka žena vještica ili nije. Zanimljivo je njegovo uočavanje kako je ta „kuga“ (progon vještica), nakon što se k nama bila „dovukla“ iz Njemačke, postupno presljčila izvorno značenje pojma vještica - „*ta rieč, koja bijaše prije biljeg tanka uma i bistra znanja, postade poruga. Kod starih Slavena zavao se vieštac onaj, koji je mnogo znao, a kod Čeha i dan danas znači vieštac proroka, to jest onoga, koji i buduće stvari znade*“ (Šulek 1874:781). Prvi hrvatski autor koji se sustavno pozabavio problemom progona vještica u Hrvatskoj bio je Vladimir Bayer u knjizi iz 1953. godine *Ugovor s đavlom* (usp. Čiča 2002:52-53).

Što je poznato o vješticama iz vremena prije nego se u projekciju njihovog identiteta umiješala učena kultura? Pojam vještice je već i po svojoj etimologiji specifičan te se uklapa u kontekst pojmova koji proizlaze iz staroslavenskog glagola *věsti*=znati, kao što su *vjedstvo*, *vjedun*, *vještac* u svojstvu onoga „koji zna“ (usp. Kulišić 1979:218-219; Skok 1973., pod *vješt*). Tek negativnim razvojem događaja (ako se ikoji povijesni proces u svojoj krajnjoj instanci uopće može takvim nazvati) po tu dimenziju pučke kulture stječu se uvjeti da vještica kao lik bude demonizirana i da pod tim pojmom bude opredmećena i u našoj kulturi nova sinteza obogaćena raznim elementima pučke tradicije (kult vila, životinjske preobrazbe, djelotvornost pučke magije) i učene kulture (predodžba o đavlu i sve s njim u vezi) (Čiča 2002:100).

Pitanje vještica trajno intrigira brojne znanstvene discipline pa se nude različite povijesne i kulturološke interpretacije tog fenomena. Knjiga Margaret Murray iz 1921. *Kult vještica u zapadnoj Europi* (*The Witch Cult in Western Europe*) odjeknut će kao prava znanstvena senzacija. Čitajući zapisnike procesa sa suđenja vještica, Murray je zapanjeno zaključila da su u njima doslovno sadržani opisi poganskih obreda plodnosti, do nas dospjeli posredstvom pripadnika jedne nove religije koja je nastojala iskorijeniti staru. Brojnost procesa protiv vještica u 17. i 18. st. samo su pokazatelji rasprostranjenosti i žilavosti stare vjere. Ističe kako su žrtve vješticih suđenja prakticirale prežitke poganske religije, čiji su sljedbenici obožavali Cernunnosa, Rogatoga Boga (galsko božanstvo čije ime pokriva značenje *onaj koji ima vrh lubanje kao u jelena* (Chevalier/ Gheerbrant 1987:228), a kojega su u Rimu poznavali pod imenom Janus, odnosno Dianus. Pritom Murray eksplicira kako Dijana, zapravo, figurira kao ženski oblik imena imena Janus/ Dianus te kako su njezini tragovi kao predvodnice vještica zabilježeni širom Europe, a njezin kult naziva *dijaničkim kultom* (usp.

Eliade 1981:99 u: Marjanić 2005: 115). Pritom je autorica upućivala na zlonamjernost progonitelja i njihovo svjesno krivo tumačenje činjenica o štovanju Staroga Božanstva kao kulta Sotone (Čiča 2002:22).

No, što se događa s likom vještice u usmenim pričama Hrvata? Kako navodi Lj. Marks, vještica je u usmenim predajama mnogo fluidniji i neuhvatljiviji lik od žene u sudskim procesima. Ona se nalazi u onoj velikoj skupini antropomorfnih likova koja su u jednom trenutku prešla čarobnu granicu ovostranoga i onostranoga, pripadajući još uvijek i jednom i drugom, dijeleći istodobno neke svoje osobine s ostalim demonskim bićima. Sve to govori o „mekim granicama“ u svijetu demonskih bića, o ambivalentnosti, o preobrazivosti i beskonačnim mogućnostima međusobnog povremenog preuzimanja pojedinih osobina uz zadržavanje konstantnih značajki svoje demonske vrste (Marks 2007:36).

Pogledajmo što o tome tko su vještice kazuju suvremene usmene predaje Hrvata u BiH¹:

Žene bi prije u selu uvijek znale koja je od njih vještica, pa bi nju optuživale za loša djela. One bi u selu bile krive za sve što se može dogoditi: za smrt djece, ugibanje stoke, propadanje usjeva. Vjerovalo se da mogu letiti na metlama.² Virovalo se da su vištice stare babe raščupane kose s dugim nosom koje su noće letile na metli. Mogle su se toliko smanjiti i provući kroz ključaonicu na vratima i moriti mladiće, a najčešće malu dicu. To se često povezivalo s nekom poganom staricom iz susjedstva.³

Dakle, najčešće su vješticama proglašavane starice iz susjedstva, koje su mogle poprimiti životinjska obilježja, letjeti na metli i činiti razne vrste zala. Uglavnom je u selu vrlo dobro poznato tko je vještica. Dakako postoji i *interpretatio christiana* tko su to vještice: (...)eto te žene koje nisu bile kršćanke, koje nisu Boga molile bile su vištice.⁴

Ugovor s đavlom, kao tipično mjesto u procesima suđenja protiv vještica ne javlja se tako često u usmenim kazivanjima Hrvata BiH: *Ljudi koji bi se odali Sotoni, većinom se govorilo žene, proganjale bi po selu jače, ljepše*

¹ Predaje koje navodimo u radu rezultat su vlastitih terenskih istraživanja i zapisivanja suvremenih narativa koji se kazuju među Hrvatima na području Bosne i Hercegovine. U radu donosimo tek jedan dio zabilježenih predaja o vješticama, a sve navedene predaje se po prvi put u pisanom obliku navode u ovom radu.

² Kazivala Marica Jurić (djev. Božić, rođ. 1945.) u Mostaru 2010.

³ Kazivala Vinka Skoko (djev. Čolak, rođ. 1931.) u selu Oklaj (Široki Brijeg) 2010.

⁴ Kazivao Mijo Martinović (rođ. 1941.) u Kočerinu, M. Dolac, 2011.

momke želeći im oduzeti snagu.⁵ Neka žena je s đavlom napravila dogovor. On je njoj dao što je tražila, a on bi po noći kao zli duh s njenim likom po selu hodao.⁶

Inače, stajalište je da žene češće sklapaju ugovor s vragom jer su slabije, labilnije od muškaraca.

Vještice se, kako se navodi i u suvremenim predajama zabilježenim diljem BiH, mogu pretvarati u različite životinje. Najčešće muhu, mačku, kokoš, noćnog leptira. Vještičje životinjske metamorfoze direktno se oslanjaju na elemente šamanizma u kojem se vjeruje kako čovjek posjeduje dvije duše, životnu dušu i dušu iz sna. Šaman može padanjem u trans kontrolirati svoju dušu iz sna i pri tome komunicirati s nadnaravnim svijetom (svijetom bogova) ili tijekom sna prelaziti velike geografske razdaljine.

Kao jedno od najproširenijih vjerovanja za *tip* vještice-susjede Mirjama Mencej (2006.) pokazuje da dominira klasično vjerovanje o vještičjoj sposobnosti zoometamorfoze. Pritom autorica upućuje na studiju *Folk Medicine as Part of a Larger Concept Complex* (Arc, 43, 1987) Beneta Gullveiga Alvare i Torunn Selberg koji uspostavljaju razliku između metamorfoze (kada se osoba metamorfozira u životinju, kao, npr. u vukodlaštvu) i pojavu koja je karakteristična za vještice, a riječ je o odjeljivanju duše od tijela koja se nakon demonskih akcija vraća u tijelo. U takvim zoopsihonavigacijama osobu je moguće vidjeti istovremeno na dva mjesta: u njezinoj normalnoj pojavnosti i u obličju duše koju je zadobila tijekom demonske aktivnosti, npr. neke druge osobe ili pak životinje (uglavnom mačke, muhe, zeca, krastače, velike crne ptice), ali i apstrakcije (magle, svjetlosti, pare). Takve psihonavigacijske sposobnosti i M. Mencej uspoređuje sa šamanističkim elementima (usp. Marjanić 2010:134).

U sljedećoj predaji događa se upravo takav proces zoopsihonavigacije - žena se u svojoj noćnoj akciji preobražava u muhu dok njeno fizičko tijelo leži i dalje u krevetu kraj supruga:

Kažu jedan čovik spava i probudi se(..) On gurne ženu, a ona razvalila usta, spava ko mrtva, ne mrda. On je gura da se probudi, a ona ništa. Kad odjednom kroz ključanicu uđe muva zvrkulja. Kaže zvrk zvrca po sobi, zvrca po sobi. Kako njoj dođe u usta, odjednom se žena protegne i kaže: "Uuu...

⁵ Kazivali Marko Kraljević (rod. 1940.) i Vlado Kraljević (rod. 1949.) u selu Mokro (Široki Brijeg) 2010.

⁶ Kazivali Marko Kraljević (rod. 1940.) i Vlado Kraljević (rod. 1949.) u selu Mokro (Široki Brijeg) 2010.

jesan dobro spavala“. Tako su govorili da je odma čovik zadavio kad je vidio šta je, jer znači vištica je. Išla negdi u pohode pa se sad vraća s terena.⁷

Nakon noćne akcije, muha se vraća kroz usta u položeno tijelo. Vještičja zoometapsihoza u muhu upućuje na biološku reprodukciju muha koje se množe na truleži i gnjileži i kao takve prenose zarazne klice (Marjanić 2005:128).

U kazivanjima Hrvata BiH najčešće se vještica noću pretvara u mačku: *Bila davno neka žena u selu, ona je vještica bila. Ona se po noći pretvarala u mačku. Sve cuke su onda po noći lajale. Ona bi po noći odala, i pred čiju kuću dođe, neko u njoj umre.*⁸

Identifikacija vještica s mačkama djelomično je povezana s time što su vještice kao i mačke aktivne noću (Johnson 2006:828-829; usp. Davies 1999:184-191). Psihonavigacija vještice u obličju mačke priziva simbolizaciju lunarne i niktomorfne životinje koja je najviše stradala u progonima vještica, premda je svoj povijesni put započela kao sveta egipatska životinja u kultu mačkoglave božice Mjesace Bast/et (Marjanić 2010:137).

Vještice se optužuje za sva zla koja se događaju u selu. Najčešći njihovi maleficiji su zasušivanje mlijeka u tuđih krava, ljubavna magija, razne vrste uroka koje bi pogađale i ljude i stoku, posebno teško one najslabije – djecu.

Najlakši način kako prepoznati vješticu jesu njihove zle, *urokljive* oči (ili kako se u Hercegovini kaže *pogane* oči). One su doista pravi odraz njihove zle duše budući da se oko smatra „prozorom duše“. I sada, u 21. st., ljudi vrlo uvjerenom govore o moći urokljiva pogleda: *I sad ima urokljivih očiju. Prije godinu dana vodio sam malog koji je bio bolestan, krivio se, dušio i odveo sam ga jednoj ženi u Cerno. I rekla da budući da je mali faličan, nemoj ga iznositi gdje ima puno žena, gledaju ga. Ova je žena počela moliti nad njim i dijete se smirilo.*⁹

Vjerovanje u moć uroka održalo se diljem planeta gotovo kao tajna, paralelna religija s kojom je većina ljudi bar jednom u životu došla u doticaj. U različitim kulturama urokljiv pogled se najradije pripisivao očima varalica, lopova, ružnih žena, krvnika i čudaka (Perić/Pletenac 2008:95).

⁷ Kazivala Sofija Iličić (djev. Zorić, rođ. 1940.) u Grudama 2009.

⁸ Kazivala Ana Šakić (djev. Breljak, rođ. 1943.) u Bugojnu 2009.

⁹ Kazivao Nikica Vidić (rođ. 1967.) u selu Blizanci (Čitluk) 2011.

Od urokljiva pogleda vještica najčešće stradavaju baš oni najslabiji – djeca:

Naišla je jedna žena za koju se virovalo da je vištica i imala je pogane oči i navratila je u susjede koja je imala malo muško dite. Kad ga je ugledala, začudila se kako je mali lijep. Čim je otišla, dijete je počelo plakati i neprestano je plakalo pet dana i na koncu je umrilo.¹⁰

Fenomenom urokljiva pogleda bavio se i S. Freud (S. Freud, *Das Unheimliche*, 1970.). Kao što su to prije njega učinili antički autori poput Plutarha i Euripida, Freud temeljni motiv urokljiva pogleda pronalazi u zavisti. Prema Plutarhovu shvaćanju, osjećaji kao što je zavist djeluju na konstituciju ljudskog tijela i proizvode štetne stvari koje najčešće isparavaju kroz oči (Perić/Pletenac 2008:97).

Tako se u mnogim kulturama vjeruje se da se i divljenjem nekome može nanijeti šteta. Takvo poimanje posebno je izraženo u islamskim zemljama gdje roditelji malu djecu, kao česte objekte divljenja, amajlijama štite od zla oka ili nastoje da budu što manje upadljiva, kako ne bi privlačila urokljiv pogled. Još uvijek, kao dio islamskog utjecaja, prisutno je to i na području BiH. Tako se kaže da se ničemu ne treba pretjerano čuditi i diviti pa postoje i apotropeji/ zaštitna sredstva – ako se nečemu divite, to često prati izraz „Ne ureklo se“ i pritom se kuca u drvo.

S obzirom na veliku proširenost vjerovanja u vještice, njihov urokljiv pogled i druge načine bacanja uroka, postoje dakako i vrlo raznovrsni načini zaštite. Očekivano, budući da su vještice proglašavane vražjim stvorenjima, najčešći načini zaštite dolaze iz sfere *interpretatio christiana*, a to su molitve, svetačke moći, nošenje križa, krunice, blagoslovljene soli i vode: *Zato su ljudi znali nositi blagoslovljenu vodu i so. Najjače sredstvo protiv toga bile su moći koje su ljudi redovno nosili sa sobom, uz koje bi se molile i razne molitve.¹¹*

Za pomoć se ureknuti i unesrećeni obraćaju fratrima, ponekad i pravoslavnim svećenicima i hodžama te ljudima, najčešće ženama, za koje se zna da imaju moć molitve. Kao sredstvo zaštite od uroka, uobičajeno se upotrebljava i magijski obrazac izvrtanja smisla riječi te oblačenje odjeće naopako: *Da bi se zaštitilo od uroka, oblačila bi se košulja naopako¹²*

¹⁰ Kazivala Vinka Skoko (djev. Čolak, rođ. 1931.) u selu Oklaj (Široki Brijeg) 2010.

¹¹ Kazivala Matija Marić (rođ. 1931.) na Sretnicama (Mostar) 2009.

¹² Kazivala Blagica Kraljević (djev. Zovko, rođ. 1927.) u selu Mokro (Široki Brijeg) 2010.

Čest apotropej je metla koja je inače vješticije astralno vozilo. Kako bi služila kao zaštita, potrebno ju je okrenuti naopako pa vještica ne može ući u kuću: *Također se vjerovalo da je jedini način da se vještici zabrani da uđe kroz vrata je taj da se vrata sa unutarnje strane podupnu metlom i tako one ne bi mogla proći kroz njih.*¹³

Iako je na prvi pogled skromno, kućno pomagalo, metla je znak i simbol svete moći. U drevnim hramovima i svetištima metenje je bilo kulturna služba; njime su se odstranjivali s tla svi elementi koji su izvana došli da ga zagade. Ako metla obrne svoju zaštitničku ulogu, postaje sredstvo uroka pa tako na drški metle vještice izlaze kroz dimnjake i odlaze na sabat. Metla je možda i falički simbol, ali je danas simbol sila koje bi morala svladati, ali koje se za nju hvataju i odnose je.¹⁴

Sva navedene predaje zabilježene među Hrvatima u BiH kazuju da kada se vješticu uhvati i natjera ju se da prizna tko je zapravo, moći joj bivaju oduzete te više ne može činiti zlodjela: *Ona nije tila priznat i kad joj on sve ispriča, najposle morala. Tako ona više nije mogla bit vištica.*¹⁵

Vještice se okupljaju na vrhovima brda i na raskršćima (stoga se na raskršćima često nalaze raspela kao zaštita od demonoloških bića). Znaju se okupljati i ispod određenih stabala, a kao vješticije stablo uglavnom se navodi orah. Let kao način odlaska na vješticije sastajalište spominje se gotovo uvijek. Najčešće vješticije astralno vozilo je metla. U hrvatskim predajama o vješticama ponavljaju se u brojnim varijantama stihovane formule koje su izravno vezane uz vješticiji let. Pravilna uporaba formule (uz ostale zadane radnje i rekvizite) omogućuje vještici uspješan let. Krivi izgovor te iste formule, čak i najmanja promjena njezine strukture, dopušta let svjedoku, ali on na vješticije sastajalište dolazi izubijan i pretučen. Uloga svjedoka/promatrača vješticijeg leta nužna je u fabuli jer je on jedini koji nedvojbeno fizički potvrđuje zbiljnost predaje, glavni je svjedok koji svjedoči o vješticijim okupljanjima te poslije priča o tome jer nije vezan zakonom šutnje kao pripadnice vješticije zajednice. Memorati o vješticama uglavnom se pozivaju na takvog svjedoka, on nerijetko ima ime ili prezime, ili se navodi njegova rodbinska veza s vješticama (Marks 2007:27-31).

Među suvremenim predajama Hrvata u BiH zabilježili smo i nekoliko izvrsnih o vješticijem letu i svjedocima koji su nazočili vješticijim

¹³ Kazivala Anka Pejić (djev. Oršolić, rođ. 1942) u Orašju 2011.

¹⁴ Usp. Chevalier. Jean/ Gheerbrandt. Alain.1987. Rječnik simbola. Zagreb:Nakladni zavod Matice hrvatske (natuknica *metla*)

¹⁵ Kazivao Vinko Vukoja (rođ. 1935.) u selu Ljubotići (Široki Brijeg) 2011.

okupljanjima te pokušali reproducirati magijsku formulu za let. Dakako, ponavlja se uobičajeni obrazac - svjedok, koji je vrlo često u određenoj rodbinskoj vezi s vješticom, kazuje o vještičjem letu i vještičjim okupljanjima. Pokušavši i sam ponoviti vještičji let, pogrešno izgovara magijsku formulu te dospijeva na mjesto okupljanja sav izubijan. U obje navedene predaje kazuje se da se vještice okupljaju pod orahom.

Jednom davno živjela neka žena za koju se vjerovalo da je vještica, no nitko joj to nije mogao dokazati. I odluči se tako jedan mladić da je jedne noći prati i da provjeri kuda ona ide svake večeri. I tako kad je došao do njenog prozora, vidio je nju uz ognjište i čuo da govori: „ Ni o drvo, ni o kamen, pa u polje pod orah“. I u to je nestade. Odvaži se tako mladić, pa uđe u kuću i poče govoriti: „I o drvo, i o kamen, pa u polje pod orah“. Nadoše ga sutra u polju, pod orahom, sav krvav i izudaran, jer kako je on pogrešno razumio, pa je izgovorio: „I o drvo, i o kamen pa pod orah“, udaraše ga vještice i o drvo i od kamen i igraše s njim kolo pod orahom.¹⁶

Brojnost i raznovrsnost suvremenih narativa o vješticama, i njima srodnim bićima, koje se i sada kazuju među Hrvatima na području Bosne i Hercegovine, svjedoči o tome da je mitsko-demonološko vječna tema i da ga ni suvremeni oblici života niti dominirajuće kršćanstvo nisu uspjeli potisnuti iz svijesti i kazivanja puka.

Literatura:

- Bayer. Vladimir. 1982. Ugovor s Đavlom. Procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj. Zagreb: Informator
- Belaj. Vitomir. 1998. Hod **kroz** godinu: mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja. Zagreb: Golden marketing
- Bošković-Stulli. Maja. 1991. Predaje o vješticama i njihovi progoni u Hrvatskoj. U: Pjesme, **priče**, fantastika. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. 124-159.
- Bošković-Stulli. Maja. 1963. Narodne pripovijetke. PSHK. knj. 26. Zagreb: Zora-Matica Hrvatska
- Chavalier. Jean/Gheerbrandt. Alain. 1987. Rječnik simbola. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
- Čiča. Zoran. 2002. Vilenica i vilenjak. Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u **doba** progona vještica. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku
- Faust., Viktorija. 2000. Vještice - knjiga sjena. Zagreb:Zagrebačka naklada

¹⁶ Kazivao Vinko Blagoje (rođ. 1950.) u selu Vrgorac (Čapljina) 2009.

- Freud, Sigmund. 1970. Das Unheimliche. U: *Psychologische Schriften*. svezak IV, Frankfurt a. M.
- Graves, Robert. 1969. *Grčki mitovi*. Beograd: Nolit
- Hall, James. 1991. *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*. Zagreb: August Cesarec
- Holzer, Hans. 2005. *Witches - True encounters with wicca, wizards, covens, cults, and magic*. New York: Black dog & Leventhal Publishers Inc.
- Institoris, Heinrich/Sprenger, Jacob. 2006. *Malleus maleficarum (Malj koji ubija vještice)*. Zagreb: Stari grad
- Katičić, Radoslav. 2008. *Božanski boj*. Zagreb: Ibis grafika d.o.o., Katedra čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
- Katičić, Radoslav. 2010. *Zeleni lug*. Zagreb: Ibis grafika d.o.o., Matica hrvatska, Katedra čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga
- Katičić, Radoslav. 2011. *Gazdarica pred vratima*. Zagreb: Ibis grafika d.o.o., Matica hrvatska, Katedra čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga
- Marjanić, Suzana. 2005. *Vještice psihonavigacije i astralna metla u svjetovima hrvatskih predaja kao (mogući) aspekti šamanske tehnike ekstaze (i transa)*, *Studia ethnologica Croatica*, vol. 17. 111-169.
- Marjanić, Suzana. 2010. *Zoopsihonavigacija kao poveznica vješticarstva i šamanizma*. U: *Mitski Zbornik* (ur. Suzana Marjanić i Ines Prica). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, Scarabeus-naklada. 127-150.
- Marks, Ljiljana. 2007. „No o drvo, ni okamen...“: *Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama*. *Narodna umjetnost*, 44/2. 27-42.
- Mencej, Mirjam. 2006. *Coprnice su me nosile. Raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologiji
- Mircea, Eliade. 1981. *Okultizam, magija i pomodne kulture: eseji s područja komparativne religije*. Zagreb: GHZ
- Murray, Margaret A. 1970. *The God of the Witches*. Oxford: Oxford University Press
- Novosel, Ottone. 1997. *Magda Herucina, poslednja sudena vještica u Hrvatskoj*. *Kaj* 2:40-46
- Perić, Boris/Pletenac, Tomislav. 2008. *Fantastična bića Istre i Kvarnera*. Zagreb: Vuković& Runjić
- Pócs, Éva. 1999. *Between the Living and the Dead. A Perspective on Witches and Seers in the Early Modern Age*. Budapest: Central European University Press
- Šulek, Bogoslav. 1874. *Po čem se poznaju vještice*. *Vienac* 6/49:779-782
- Tkalčić, Ivan Krstitelj. 1982. *Izprave o progonu vještica u Hrvatskoj*. *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 25:1-102.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj. 1981. *Parnice proti vješticama u Hrvatskoj*. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 103:83-116.

- Tkalčić. Ivan Krstitelj. 1904. Prinos k progonu vještica u Hrvatskoj. Vjestnik kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemeljskog arkiva,6:78-79.
- Vukelić. Deniver. 2009. Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka. Diplomski rad. Zagreb:Filozofski fakultet
- Vlastite rukopisne zbirke